

YME KUIPER EN BEN OLDE MEIERINK (RED.)

BUITENPLAATSEN IN DE GOUDEN EEUW

DE RIJKDOM VAN HET BUITENLEVEN IN DE REPUBLIEK

Hilversum (Verloren) 2015, 336 pp., ill. in kleur en z/w, ISBN 978 90 8704 538 8, € 34

Monumentenorganisaties zagen zich een aantal jaren geleden genoodzaakt de noodklok te luiden voor de buitenplaats: van de naar schatting 6000 historische buitenplaatsen in Nederland waren er nog maar 600 over. Het uitroepen van het jaar 2012 tot 'Jaar van de Historische Buitenplaats' moest dit tij keren. Hoewel het themajaar vooral op de popularisering van het fenomeen 'buitenplaats' mikte, had het ook impact op het wetenschappelijke onderzoek. In september 2012 vond op 'kasteel' Groeneveld een symposium plaats onder de titel 'Nieuwe Beelden van de buitenplaats van de Gouden eeuw' en in november 2012 hield Yme Kuiper aan de RU Groningen zijn oratie als bijzonder hoogleraar van de vers ingerichte leerstoel Historische Buitenplaatsen en Landgoederen.

Naar aanleiding van het Groeneveld-symposium verscheen in 2015 onder redactie (en met bijdragen) van Kuiper en Ben Olde Meierink *Buitenplaatsen in de Gouden eeuw. De rijkdom van het buitenleven in de Republiek*. Deze bundel moest meer zijn dan een verzameling thematische artikelen: hij behelst het credo van de bijzondere hoogleraar, die eind 2017 het stokje weer zal doorgeven aan de volgende buitenplaatsdeskundige.

In zijn inleiding 'Onderzoek naar de buitenplaats in de Gouden Eeuw' formuleert Kuiper zijn ijkpunten voor het onderzoek naar buitenplaatsen en tegelijk

voor de inhoud van de bundel. Ten eerste dient het buitenplaatsonderzoek topografisch gezien heel Nederland te omvatten en niet alleen Noord- en Zuid-Holland. Ten tweede moet de sociale geschiedenis van de opdrachtgevers een plek krijgen. Ten derde moeten bij de opdrachtgevers ook de Oranjes en de adel worden meegenomen in plaats van alleen de rijke burgerij. Ten vierde dient een integrale, cultuurhistorische visie op de buitenplaats ontwikkeld te worden. Tevens constateert Kuiper een gebrek aan onderzoek naar de opkomst van het fenomeen 'buitenplaats' in de 'Gouden' zeventiende eeuw. Doel van de bundel is dan ook om juist aan de zeventiende eeuw aandacht te besteden en langs bovengenoemde lijnen 'tot een zekere synthese te komen van bestaande kennis over de buitenplaats in de Gouden eeuw'.

Na Kuipers inleiding volgen tien hoofdstukken waarin verschillende auteurs de opkomst belichten van de buitenplaats tussen 1609 en 1672 in een van de Nederlandse provincies. Zuid-Holland komt hierbij (jammer genoeg) alleen in een overzicht over buitenplaatslandschappen aan bod, Groningen en Drenthe worden samen in één hoofdstuk behandeld. De topografische spreiding komt een brede kijk op buitenplaatsen zeker ten goede. Bij gebrek aan een strakke formule voor de invalshoek(en) komt echter het grote plaatje, de beoogde synthese niet echt van de grond. Om een voor-

beeld te noemen: terwijl een auteursduo een overzicht geeft van de clustering van buitenplaatsen op bepaalde grondsoorten en landschapsvormen, focust een andere auteur in een andere provincie op buitenplaatsinterieurs. Beide invalshoeken zijn legitiem, alleen zijn de uitkomsten niet met elkaar te vergelijken. Dat roept dan ook de vraag op of een topografische indeling niet alleen bij vergelijkbare invalshoeken zin heeft. Of andersom, als het juist om verschillende invalshoeken en de methodische reflectie gaat: had het boek dan niet beter de verschillende benaderingen in de hoofdstukindeling terug kunnen laten komen? Een keuze tussen de topografische en de methodische indelingen had wellicht meer kunnen bijdragen tot de gewenste synthese, of ten minste tot de broodnodige methodologische discussie.

De bundel biedt veel informatie. Opvallende afwezigheid is echter, op enkele uitzonderingen na, de tuin, volgens sommige deskundigen toch een cruciaal en onlosmakelijk onderdeel van de buitenplaats. Vooral de tuinkunst als representatiemiddel is praktisch buiten beschouwing gelaten. Ook ontbreekt aandacht voor mensen die niet tot de (bestuurlijke en economische) elite, de groep van de opdrachtgevers behoren: architecten, hoveniers en personeel.

De aftrap van de beschrijvende hoofdstukken per provincie maken Gerdy Verschuure-Stuip en Hans Rennes met hun bijdrage over buitenplaatslandschappen in (Noord- en Zuid-)Holland. Ze willen de relatie tussen landbouw, ontginningen, stad en landschap uit de doeken doen, en natuurlijk de rol die de buitenplaatsen daarin in de zeventiende eeuw speelden. De auteurs tellen in Holland drie grote buitenplaatslocaties, namelijk de buitenplaatsen aan rivieren en trekvaarten, in de droogmakerijen en kustbedijkingen en ten slotte op of nabij de binnenduinen. Dat was – zo geven de auteurs ruiterslijk toe – al bekend. Bij de verschillende clusters zou alleen dan sprake zijn van een buitenplaats‘landschap’ als het gaat om ‘naast elkaar gelegen en samenhangende buitenplaatsen, die samen een landschapsarchitectonisch ensemble vormen’. De term ‘landschapsarchitectonisch’ impliceert dat de buitenplaatsen qua vormgeving een onderlinge relatie aangaan. Juist dat element komt echter vervolgens niet uit de verf. Ook andere aangestipte vraagstukken zoals de samenhang tussen bodem en verkavelingspatronen of de opmerkelijke verschillen in de populariteit van droogmakerijen als buitenplaatslocatie hadden een (poging tot) uitleg zeker verdiend.

Met de bijdrage van Rob van der Laarse over Amsterdam en het huis van Oranje bewegen we ons in de grote invloedzone van Amsterdam in met name Noord-Holland en Utrecht. Van der Laarse laat de invloed van de koppeling van grond en adellijke herentitel op de (buitenplaats)terreinkeuze van Amsterdamse patriciers zien. Kapitaalcrachtige Amsterdammers lieten

hun keuze van buitenplaatsterreinen namelijk niet alleen van de lieflijke ligging of de vruchtbare grond afhangen, maar ook van de bijbehorende titels. Deze verburgerlijking van adellijk grondbezit ging samen met een feodalisering van de burgerij: burgers gingen op zoek naar adellijk voorgeslacht in de stamboom en bootsten de omringende ridderadel na door het etaleren van familiewapens en de bouw van kasteelachtige buitenhuizen.

Yme Kuiper en Annemarie Zijlstra nemen ons mee naar Friesland. De bijdrage bestaat uit twee delen, statistisch materiaal over ‘voornamen huizen’ in Friesland plus informatie uit het dagboek van de Friese stadhouder Willem Frederik van Nassau Dietz (1613-1664) uit de jaren 1643-1652. Een poging tot integratie van de twee delen is niet gedaan. Hoewel de stadhouder zelf in Friesland geen grond mocht kopen, zette hij volgens Kuiper indirect zijn stempel op het Friese buitenleven. Hij fungeerde voor Friesland als een soort van doorgeefluik/aanjager van het Haagse hofleven met zijn ‘internationaal gestempelde modes’.

Van Friesland maakt de bundel een grote stap naar Zeeland met de bijdrage van Martin van den Broeke over de verhouding van buitenvermaak tot economisch nut op buitenplaatsen en de impact daarvan op de vormgeving van buitens in Zeeland. Met zijn betoog is hij een van de weinige auteurs die ‘op maaiveldniveau’ huis én tuinen bij zijn onderzoek betreft. Van den Broeke komt tot de conclusie dat het profijt van de hofstede vooropstond. Onder profijt moeten we ons niet alleen inkomsten uit de verpachting van grond voorstellen. Grondeigendom suggereerde – indirect – kredietwaardigheid in het zakenleven en vormde een onderpand bij risicovolle financiële transacties. Het buitenverblijf op de grond combineerde in dat concept het nuttige met het aangename.

Fred Vogelzang slaagt er met zijn bijdrage over buitens in de provincie Utrecht in om verschillende aspecten die de opkomst en verspreiding van buitenplaatsen in Utrecht kunnen verklaren, helder op een rij te zetten. Het artikel laat een integrale benadering zien die, verder uitgewerkt en aangepast, als model zou kunnen dienen voor het grote plaatje van de Nederlandse buitenplaats. Vogelzang noemt de ervaring van de economie, het buitenplaatsideaal van Vlaamse immigranten, de relatieve politieke rust, de goedkope grond uit de Statenveilingen en adellijk bezit en de verbetering van de infrastructuur van water- en landwegen als randvoorwaarden voor opkomst en bloei van de buitenplaats. Hiervan maakte behalve de oude (adellijke) en de nieuwe (burgerlijke) elite ook de stadhouderlijke familie gebruik.

Het naburige Gelderland vormde volgens Ben Olde Meierink en Elyze Storms Smeets ‘een bijzonder gedifferentieerd havezaten- en buitenplaatslandschap’ met een sterke positie van de adel. Het her- en verbouwen

van adellijke kastelen en omgrachte huizen speelde hier dan ook een bijzonder grote rol. In de bijdrage worden verschillende thema's aangesproken zoals de topografische en bestuurlijke indeling, de sociale hiërarchie van de opdrachtgevers, typologische verschillen tussen sommige adellijke en burgerlijke buitenhuizen, adellijke stads- en landhuizen enzovoorts. Met een helderder structuur van het geheel had de lezer de rijkdom aan informatie nog beter in zich op kunnen nemen.

Ben Olde Meierink neemt samen met Arnold Grevers en Albert Mensema ook Overijssel voor zijn rekening. Zoals in het geval van Gelderland wordt ook hier de ontwikkeling van buitenplaatsen (havezaten en spiekers) behandeld, en de vraag of er een verschil te constateren valt tussen adellijke en niet-adellijke buitenplaatsen. Van de buitenplaatsen wordt ook hier vooral de architectuur geanalyseerd. Prijzenswaardig is dat de auteurs op het belang van tuin en omgeving wijzen, ook al blijft het bij gebrek aan bronnen bij een steekproef aan de hand van een zeventiende-eeuwse kaart van kasteel Twickel.

Johan de Haan (provincie Groningen en Drenthe) wijst erop dat de buitenplaatsarchitectuur maar één van de mogelijkheden voor de plaatselijke elite was om status te verwerven of te etaleren. Als pendant noemt hij kerkinterieurs met hun herenbanken, familiewapens, gedenkstenen en rouwboorden. Vooral besteedt De Haan aandacht aan buitenplaatsinterieurs, waarvan echter weinig over is. De tekst van De Haan geeft aanleiding tot methodische reflectie. Als men – zoals Kuiper en sommige andere auteurs – het eliteonderzoek als vertrekpunt kiest, zou men dan niet de buitenplaats als een van de representatiemiddelen

moeten beschrijven naast het stadhuis, de kunstverzameling, luxe huisraad, tuinkunst en andere voorbeelden van materiële cultuur?

Het buitenplaatsleven in Noord-Brabant, preciezer de bouw en verbouw van kastelen en 'omgrachte huizen', beschrijft Bas Aarts langs religieuze scheidslijnen tussen de zittende katholieke elite en protestantse 'import'. In zijn voornamelijk op architectuur gerichte verhaal plaatst Aarts dan ook kanttekeningen bij het label 'Gouden Eeuw' voor de zeventiende eeuw. Noord-Brabant diende toen namelijk – zeker in de laatste drie decennia van de zeventiende eeuw – voornamelijk als buffer van de Republiek tegen herhaalde Franse invalen.

Evelyn Ligtenberg ten slotte constateert in haar bijdrage over Limburg een duidelijk verschil tussen architectuur in het noorden van Limburg (met verwantschap met kastelen elders in Gelderland en de Noordelijke Nederlanden) en het zuidelijke deel van Limburg. Bijzondere aandacht besteedt de auteur aan de zogenoemde slothoeve. Voor Limburg formuleert Ligtenberg wat ook voor andere (grens)gewesten van toepassing is: betrek ook de buurlanden Duitsland en België bij het Nederlandse buitenplaatsonderzoek.

De bundel geeft een gevarieerd beeld van verschillende aspecten rond de opkomst van de buitenplaats in de zeventiende eeuw. De verschillende benaderingen nodigen uit tot het aanscherpen van onderzoeksmethoden en -invalshoeken. De genoemde onvolkomenheden ten spijt is het een van de meest gedegen boeken van de afgelopen jaren over buitenplaatsen.

CHRISTIAN BERTRAM